

K. Csilléry Klára

A mátraalmási (szuhahutai) faeszközkészítők árusító útjai

VIII. Kézművesipartörténeti Szimpózium, Veszprém, 1992. november 9-11.

A következőkben előadandók lényegében helyszíni adatgyűjtéseken és megfigyeléseken alapulnak. Annak, hogy itt röviden beszámolni kívánok róluk, az az oka, hogy a vásározás, áruértékesítés tekintélyes hazai irodalmában igen kevés az olyan közlés, amely a házalókereskedelemtől az abból élők szempontjából nézve szólna.

Az ide vonatkozó gyűjtéseim néprajzi munkásságom legkorábbi szakaszából valók, 1948-tól az 1960-as évekig bezárólag. Ezek egy tervezett, de - másirányú kutatásaim előtérbe kerülése folytán - soha meg nem valósult monográfia elemeiként szolgáltak volna. Az összegyűjtött adalékok azonban nem avultak el, sőt az eltelt időszak hozta életmódváltozások következtében történeti távlatot kaptak.

A gyűjtés helye a mai Mátraalmás volt, mely önálló faluvá válásáig, 1964-ig, mint Szuha község része, a Szuhahuta nevet viselte. 1948-52 közt folytattam itt intenzív gyűjtőmunkát, illetve az 1950-60-as években néhány esetben kiegészítést. A munka során a helyi faipari gyakorlat leírása mellett az árusításra vonatkozóan ugyancsak beható adatgyűjtést végeztem. Igyekeztem a helyszínen is megfigyelni az árusítás menetét, a vásározását és a falukon való eladását egyaránt. Egy ízben még mátraalmási viseletbe öltözve is együtt szekereztem végig egy kétnapos faluzó utat, az egyik helybeli asszonyt kísérvé. Térképeztem a különféle árucikkekre jellemző, illetve egyes személyek által kialakított árusítási útvonalakat, beleértve azoknak az idők során bekövetkező módosulásait. Igyekeztem adatközlőimnél sokoldalúan tájékozódni, főként adatokat szerezni arra vonatkozóan, mennyire határozta meg a cserekereskedelem fennállása idején az árutermelést az egyes családok szükséglete. A kutatómunka ez irányú anyagából az eddigiekben egy ízben adtam összefoglalást.¹

Mátraalmás a Mátra északi lejtőjén terül el. Az itt 1777-ben létesített üveghuta - innen az egykori Szuhahuta név - a szakmunkásait Morvaországból telepítették: morvákat, szlovákokat, lengyeleket és németeket, mely lakosság idővel teljesen elszlovákosodott. Csak később, az üzem XIX. század eleji megszűnte után kezdtek áttérni a helybenmaradottak a famunkára. Mindazonáltal, miként összehasonlító gyűjtés révén

kimutatni lehetett, az általuk alkalmazott készítési eljárásokat más, régóta működő háziiparos központokból vették át, így gömöri szlovákoktól az ácsolt láda készítését, míg a különféle faeszközök, kaszanyél, kapanyél, gereblye, tiló, orsó, guzsaly, főző- és evőkanál, járom és más, több mint 40 féle fatárgy gyártását mátraalji magyar háziiparosoktól. A község lakosai az 1950-es évek közepéig főként favágásból és fahasználati tárgyakkal az előállításából éltek.²

Bekapcsolódva a fatárgyak előállításába, a mátraalmásiak eleinte az áru túlnyomó részét viszonteladóknak juttatták, köztük olyan gömöri szekeres gazdáknak, akik gömöri háziiparosoktól származó faáruval vásároltak. Majd a XIX. század vége felé, beletanulva a közvetlen értékesítésbe, az itteniek fokozatosan benyomultak azoknak a régebbi - akkoriban már hanyatló — készítő központoknak a piacörzetébe, amelyek egykor a szakmai ösztönzést nyújtották számukra. A faáruval üzletelőkhez fűződő kapcsolatok azonban sosem számolódtak fel teljesen. A népesebb és így több árut termelő családoktól különösen a tavasszal igen kelendő gereblye, kaszanyél, kapanyél került még gyűjtőmunkám idején is rendszerint erre az árucikkre szakosodott falusi kereskedőkhöz. De akadt a községben más is, aki faáruval kereskedőknek adta el az éppen készen levő faszerszámot, főként sürgető pénzszükségben. A gyorsan, de nem túl szépen kidolgozott holmit produkálók számára ugyancsak kedvezőbbnek bizonyult, ha egy tételben adhattak túl egy-egy elkészült mennyiségen.

A vásárokon rendszerint kereskedők kínálták hát - felárral - a mátraalmásiak fő készítményeit; kevesen akadtak a faeszközkészítők közt, akik bízva munkájuk gondosságában, maguk álltak ott ki vele. Ez ugyanis, a kereskedők előtt felhalmozott árutömeg szomszédságában, nem kis kockázattal járt. Hiszen ami délután 2-3 óráig nem kelt volna el a vásáron, azt vagy deponálni kellett a következő vásárig valamely ismerős háznál, vagy a maradék áruval a falvak felé venni irányt.

A lassabban, de fokozott műgonddal dolgozók, főként a nagy gyakorlatra szert tett idősebbek jobbnak látták elkerülni a vásárokat. Mondogatták: *„Én jó szerszámot csinálok, nekem nem érdemes odavinni, ahol sok van, ahol annyiért veszik, mint a hitványát. Én falura viszem.”*

Voltak egyébként tárgyak, melyek nem is kerültek vásári árusításra. A parasztasszonyok különösen a kendermunka eszközeit vásárolták szívesebben saját falujukba szállítva. Akadtak olyan árucikkek is, melyek csakis megrendelésre készültek. Ezekkel csak néhány erre specializálódott - de nem egyedül ebből élő - mátraalmási háziiparos foglalkozott. Főként az ácsolt láda volt ilyen. Kendertörőt is csak megrendelésre faragtak és ugyanígy a jármok többségét.

Az örömet fogadott megrendelésektől eltekintve, minden családnak magának kellett eldöntenie, milyen aranyban dolgozik kereskedőknek, illetve önálló vásári vagy falusi

értékesítésre. Noha ezt minden háznál alaposan megfontolták, a tervekről és megvalósításukról írásba semmit sem foglaltak; az idősebbek többsége még a XX. század közepén is analfabéta vagy félanalfabéta volt. Iskolát a település - akkor még külterület - csak 1913-ban kapott. Mindazonáltal a lakosok többsége kitűnően számolt, gondosan mérlegelt, illetve módosította az árusítás során az eltervezetteket, az adódó lehetőségeknek megfelelően.

Az asszonyoknak különösen szükségük volt ilyen tudásra. Férjüket vásárra kísérve, az ő eszüknek akkor is helyén kellett lennie, ha a családfőnek már megártott volna a be- melegítőnek kortyolgatott pálinka meg a kereskedő fizette áldomás. A faluzás is hozzáértést kívánt, márpedig ez leginkább az asszonyokra hárult, hogy így a férfiaknak kellő idejük maradjon a fa munkára. A fiatal férj még el-elkísérte ifjú nejét árusító útjára; az idősebb meg inkább akkor kényszerült az elmenetelre, amikor a felesége már belerokkant a sok cipekedésbe, de ő még vállalkozni tudott rá. Az ilyen ember féltchcrrel, leginkább egyedül járta a falvakat. Az asszonyok viszont párosan, esetleg többedmagukkal, illetve növendék gyermekükkel mentek.

Falun betakarítástól kezdve szívesebben kínáltak csereárui a vásárolni kívántakért, míg tavasszal, a készletek fogytával, inkább pénzt. A csereüzletek a faszerszámkészítésből élő családok szükségleteihez igazodtak. Egy öt-hat tagú család élelmezése évi 12—15 mázsa gabonát igényelt. Maguknak nemigen termelt, hiszen az átlag földtulajdon 2-3 hold volt és a legtehetősebb családe sem haladta meg a 6 holdat. A saját hozamhoz, amíg volt rá lehetőség, 4-10 mázsányit részesaratásból szereztek meg, a többi fatárgyakért cserébe. Sok más termékhez is árucserével jutottak hozzá; ilyen volt a bab, a mák, a kender, sőt esetenként a vászon is. Ünnepi alkalmak előtt bortermelő községekbe mentek, ott kelendő árut kínálva. Akinek lánya volt, libát kellett tartania, hogy összegyűljön a kelengyébe adandó párnába és dunyhába a toll; márpedig a liba kihízlalásához kukoricára volt szükség, egynek-egynek 15-20 kilóra, az évente e célból tartani szokott öt-hatnak mintegy 80 kilóra.

Az útvonal meghatározása tehát nagymértékben függött attól is, hogy a létfontosságú élelmiszereken kívül mire volt még szüksége a családnak; az elvitelre szánt áru előállításánál azután az illető vidék kívánalmait kellett szem előtt tartani.

Magát az árusítást döntően befolyásolta, hogy szekérrel vagy gyalog teszik-e meg az utat. Mivel pedig lovat kevesen tudtak tartani - terepmunkáim idején a 45 háziiparos családból hárman -, az árut többnyire hátukon cipelve szállították a falvakba. Csupán visszafelé takaríthattak meg esetleg némi időt és fáradságot - ha mód volt rá - vonatra szállva. Egy javakorbeli asszony 15-20 gereblyét vagy 10-15 kaszanyelet bírt elvinni a hátán; akadt, aki többet is elbírt, de már az 50. évükhöz közeledve, ők is félteherre kényszerültek. Orsóból, ha kenderre szándékozta cserélni, 300-400-at felpakolt az

asszony, ha kukoricát akart kérni érte, 25-50-et. A kender könnyű, a kukorica meg nehéz; egy orsóért 2-4 csövet kaptak, ám lemorzsolni ritkán adódott idő, és a visszaút fel a hegyre igencsak megerőltető volt. Gyalog, nehéz teherrel 30-40 kilométer távolságig távolodtak el, falu-ról-falura menve, orsóval kenderért 50-60 kilométernyire is.

Faluhoz érve hangosan kellett felhívni a figyelmet: - *Ossót vegyenek! Ossót!* - és így mind felsorolni a hozott árut. Maga az árusítás akkor kezdődött meg, amikor már több venni szándékozó gyűlt az árus köré, aki a megfelelőnek talált helyen mutatóba kirakott valamit. Az alkudozás-válogatás a falusiaknak szórakozásul is szolgált; igen sok múlt tehát az árus ügyességén, az elvárt válaszok alkalmazni tudásán. A hibákat nem volt szokás tagadni, inkább tréfával elütni a kifogást. Ha valaki észrevételezte volna, hogy az egyik gereblyének mozog a foga, ilyenfélet kellett rá felelni: - *Az enyém is mozgott, mégis elvett az uram!* - Ha egy elgörbült orsót próbálgatva, megállapították, hogy az "ugrál", a megfelelő válasz: - *Maga is ugrál tánc közben!* - A talpraesett árusnak kijárt a dicséret: — *De jó tud beszélni!* — *Azé adok a számnak enni, hogy beszéljen* — volt a felelet. Az ilyen, az elvárásoknak megfelelő válaszokat találékonyan alkalmazó asszonynak jobban fogyott az áruja. A hibás példány természetesen így is visszamaradt, azon az út végén adott túl, olcsóbban kínálva.

Az árusok legszívesebben egy napot voltak csupán távol. Ha csak teheték, hazamentek, még ha éjjel érkeztek is vissza. Sok esetben azonban több napig elhúzódott az árusítás; a szekéren vitt rakomány többnyire csakis így tudott gazdára találni. Szükség volt tehát szállásra. Ilyent parasztházaknál volt szokás keresni. Ez nem volt könnyű feladat, de ha bevált a szálláshely, később ismerősként járhattak már a házhoz.

A szállásadó család, de főként a háziasszony megnyerése mindenképpen fontos volt a faluzók számára. Maga a szállás igen szerény volt: széles, konyhai fapadon - magam is így aludtam, természetesen ruhástul felöltözve, az említett kétnapos úton -, esetleg istállóban, szénapadláson. Ezért, illetve a ló elszállásolásáért és az abrakért ajándékot illet adni. Ez ugyanolyan használati tárgy volt, mint amit éppen árusítottak, de jobb minőségű, főként az anyagát illetően. Míg például az átlagos orsókat puhafából, égerből esztergálták, az ajándéknak szánt példányokat keményfából. A más célra munkába fogott keményfa kimaradt darabjai igen alkalmasak voltak erre. Kivágásra ítélt gyümölcsfáikat is nagyrészt ajándéknak szabták fel a mátraalmásiak. Az ajándéktárgy ugyanis egyben reklámként szolgált, a kapott munkaeszköz tartósságát tapasztaló szállásadók önként dicsérték faluszerte a náluk megszállók áruját. A háziasszony egyébként maga is igyekezett kedveskedni az úton levőknek, megkínálni őket étellel, forralt borral - ez utóbbit, tapasztalhattam, köténye alatt hozta, hogy a gazda ne vegye észre.

A fáradtan hazaérkező árusokat otthon izgatottan lestek, esetleg elébük is mentek egy darabon. Különösen a gyermekek várták az apró ajándékot - például a másutt már érő fáról leszakított maréknyi cseresznyét -, de legalább ennyire az úti élményeket. Noha adódhatott kellemetlen tapasztalat is, az eset azonnali, bosszús taglalása a bajokba bele szokott gyermekeket nemigen riasztotta. Egyébként a gondosabb anyák igyekeztek akként színezní a látottakat-hallottakat, hogy a kicsik kedvet kapjanak az árusításhoz, várva-várják, hogy végre maguk is mehessenek.

A belenevelődés érdekében szokás volt a kislányoknak rájuk illő kis hátikosarat venni a Mátraalmást felkereső bükkszéki és felsőtárkányi készítőktől. „*Akinek kedves a gyereki, az már vesz neki hátit mikor még nem is megy iskolába*” - hallottam 1949-ben az egyik adatközlőtől. Benne néhány odahaza hányódó elkopott orsóval, eljátszhatta a "hátalást". Nemsokára azután, 6-8 vagy 10 évesen el is vitték, előbb csak "figyelni", majd - mondta az előbbi asszony - „*mikor annyira beleszokik, akkor elkezd árulni is*”.

Talán nem felesleges megismételnem befejezésül, hogy az itt előadottakban az idevágó gyűjtésemnek csak néhány részletére térhettem ki. Úgy vélem, mégsem felesleges a közlésük; nem csupán kedvcsinálók lehetnek a témát illető behatóbb helyszíni néprajzi gyűjtéshez - ott, ahol ilyenre mód van - hanem gondolatébresztő adalékokat is szolgáltathatnak esetleg a távolabbi múlt kutatói számára.

Annak a megállapítása azonban, hogy mi az, ami általánosítható lenne az elmondottakból, szélesebb körű vizsgálódást igényelne. Ám a háziiparos termékeknek a vásárlókhöz való eljuttatása alighanem korábban is többé-kevésbé hasonló módon mehetett végbe; a mátraalmási elődök is, akár csak az alkalmazott igen régies, középkorias jellegű fatechnológia esetében, nyilván ebben is nagyjából a más, korábbi idők óta háziiparosságból élő közösségek bevált módszereit igyekeztek követni.

A háziiparosok vásározó-faluzó értékesítési gyakorlatának múltjára vonatkozóan csupán egyetlen, saját kutatási körömbé eső példa kapcsán kívánok néhány kérdést feltenni. Amikor 1399-ben elismerik a Bathyan (mai Szabadbattyán, Fejér megye) területén levő vám jogosságát, nem csupán a külföldi luxusáru, a kölni vagy a cseh posztó vámtételét állapítják meg, de az általános szükségletet kielégítő hazai termékek közt, a prém, szürke posztó, vaseszköz és élőállat mellett meghatározzák az akkoriban falun is kelendő háziipari készítménynek, egy új ácsolt ládának a vámját is.³ Battyán fekvésének ismeretében feltehető, hogy a számításba vett ácsolt ládákat a XV-XVI. századból ismert készítőközpontjukból, a Bakonyból⁴ volt szokás ezen az úton eljuttatni egy vagy több sík vidéki árusítóhelyre. Mivel pedig az 1399-es oklevél szerint a fizetendő vám egy dénárt tett ki, az árusítónak szükségképpen pénzt kellett kapnia termékéért a vásáron. Kérdés, élhettek-e a háziiparosok emellett a cserekereskedelem lehetőségével is, illetve értékesíthették-e ily módon az árujukat az út során érintett vagy

eleve ebből a célból felkeresett falvakban is? Meghatározhatta-e ehhez az előállítók termény- és más termékszükséglete az árusítás útonalát? Parasztasszonyokról tudjuk, hogy ez idő tájt önállóan is eljártak készítményeikkel a vásárookra - mint például szőtteseiket hátukon cipelve Bazinból Pozsonyba tartó asszonyok a XV. század közepén - de vajon részt vállalt-e és mikortól kimutathatóan az asszony a háziipari termékek értékesítésében? Mikortól hárult rá a kisebb méretű tárgyakkal való hálalás és mikortól a részvétel a hosszadalmasabb, szekerező árusításban?

Az előbbieken a mátraalmási faeszköz-készítők árusító útjairól előadottak felsorolatlanul is kínálják a további kérdéseket. Figyelő szemmel egyikükre-másikukra bizonyára található válasz.

Jegyzetek

1. K. Csilléry Klára: Verkaufswege der Holzgerate-Erzeuger im Mátra-Gebirge. In: Volkskunst 13/3. (1990), pp. 22-26.
2. K. Csilléry Klára: Predbezné poznámky k spracovaniu l'udového drevártstva na slovenskej dedine Szuhahuta (Mad'arsko). In: Slovensky národopis III. (1955), pp. 353-372; K. Csilléry Klára: A fa tulajdonságaira vonatkozó ismeretek a mátraalmási (szuhahutai) faszerszám-készítőknél. In: Agria XXIII. (1987), pp. 173-185.
3. Mályusz Elemér (szerk.): Zsigmondkori Oklevéltár I. Budapest, 1951. 660p.
4. V.ö.: K. Csilléry Klára: Bútorművesség. In: Kézművesség. Főszerk.: Domonkos Ottó. Magyar Néprajz III. Budapest 1991. 487p.
5. Kováts Ferenc: Nyugat-Magyarország áruforgalma a XV. században. Budapest, 1902. 165p.